

TÜRK YE TÜRKÇES VE BALKAN A IZLARINDA “KAÇAN” SORU SÖZCÜ Ü*

Yeter TORUN*

ÖZET

Kaçan soru sözcü ü Türkiye Türkçesi a ızlarında farklı fonetik ekillerde yer alan sözlerden biridir. Türkiye Türkçesinin yazı dili olarak temellerinin atıldığı Eski Anadolu Türkçesinde *kaçan* soru sözcü ünün farklı i levlerle kullanıldığı görülmektedir. Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde *kaçan* soru sözcü ü kullanılmamaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde yer alan bazı yapıların günümüzde Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde olmasa bile Türkiye Türkçesi a ızlarında varlığını bir ekilde sürdürdü ünü görmek mümkündür. Eski Türkçe döneminden itibaren Türkçede *ka'dan türetilen soru sözcükleri ile *ne* ve *kim* sözcüklerinin temelde soru olmak üzere farklı i levlerde kullanılabilirdi i Türkçenin tarihî geli imi içinde gözlenmektedir. Bugün Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde tarihî dönemlerde *kanı*, *kangı* biçiminde olan *hani*, *hangi* sözcükleri ile *kaç* ve *kaç*'ın türevleri (*kaçıncı*, *kaç*, *kaçar*, *kaçlı*, *kaçlık*) görülmektedir. Bunların dı nda Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde *ka'ya dayanan soru sözcüklerine rastlanmamaktadır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde daha çok bir tür cümle ba ı edatı olarak kullanılan *kaçan* sözcü ü Türkiye Türkçesi a ızları ile Eski Anadolu Türkçesi arasındaki ba ı ortaya koyan örneklerden biridir. Bu çalı mada *kaçan* soru sözcü ünün Türkiye Türkçesi ve Balkan a ızlarındaki kullanımları eldeki veriler ı ı nda ekil ve i lev açısından de erlendirildi.

Anahtar Kelimeler: Kaçan, Eski Anadolu Türkçesi, Türkiye Türkçesi A ızları, Balkan A ızları, Soru Sözcü ü.

QUESTION WORD “KAÇAN” IN TURKISH AND BALKAN DIALECTS

ABSTRACT

The question word *kaçan* is one of the words which takes place in different phonetic forms in Turkey Turkish dialects. The question word *kaçan* is used in different functions in Old Anatolian Turkish that the foundation of Turkey Turkish were laid as a written language. The question word *kaçan* does not exist in standard Turkish. It is possible to see that some kind of structures which exist in Old Anatolian Turkish subsist in Turkish dialects -not in standard Turkish-. Beginning from Old Turkic, it is obvious that question words derived from *ka, ne and kim are used for different functions and question in particular in Turkic languages. *hani*, *hangi* come from *kanı*, *kangı* and *kaç*, derivatives of *kaç* (*kaçıncı*, *kaç*, *kaçar*, *kaçlı*, *kaçlık*) exist in standard Turkish today. Except of these, there is no question word derived from *ka in standard Turkish. The question word *kaçan* which is used as a preposition in Old Anatolian Turkish is a kind of bond between Turkish dialects and Old Anatolian Turkish. In this study, the question word *kaçan* has evaluated in Turkish and Balkan dialects with regard to form and function in the light of this information.

Keywords: Kaçan, Old Anatolian Turkish, Turkish Dialects, Balkan Dialects, Question Word.

* 27-29 Ekim 2011 tarihleri arasında Edirne'de yapılan 4. Uluslararası Türkiye Türkçesi A ız Ara tırmaları Çalı tayı'nda sunulan bildirinin yeniden düzenlenmiş ekliidir.

* Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü, Adana - TÜRK YE, E-posta: ytorun@cu.edu.tr.

1. G R

13. yüzyıl itibariyle farklı coğrafyalarda Türkçe için yeni yazı dillerinin ortaya çıkması söz konusudur. 13-15. yüzyıllar da Ouz Türkçesinin Anadolu'da yazı dili olarak buldu u yüzyıllardır. Türkiye Türkçesinin yazı dili olarak ilk evresini oluşturan bu dönem için farklı adlandırmalar söz konusu olmakla birlikte en yaygın kullanılan adlandırma Eski Anadolu Türkçesi'dir. Bu çalışmada da 13-15. yüzyıl Anadolu sahası için Eski Anadolu Türkçesi adı tercih edildi. Eski Anadolu Türkçesiyle, söz varlığı bağıntı olmak üzere birçok bakımdan Türkiye Türkçesi ölçünlü dili ve Türkiye Türkçesi ağızları arasındaki bağıntı farklı düzeylerde sürdürülmüştür. Bugün Eski Anadolu Türkçesi döneminde yer alan bazı kullanımların Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde yer almadığı görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesindeki bir yapının Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde olmaması o yapının günümüz Türkçesinde olmadığı anlamına gelmez. Bu doğrultuda Eski Anadolu Türkçesinde yer alan farklı düzeydeki yapıların aslında Türkiye Türkçesi ağızlarında bir şekilde varlığını sürdürdüğüünü görmek mümkündür. Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde yer almayan kaçan soru sözcüğü de Eski Anadolu Türkçesiyle Türkiye Türkçesi ağızlarındaki ortak kullanımlardan birini oluşturmaktadır. Bu sözcüğün kullanımı yalnızca Türkiye Türkçesi ağızlarıyla da sınırlı değildir, Balkan ağızlarında da kaçan soru sözcüğünün Eski Anadolu Türkçesiyle kullanım açısından paralellikleri görülmektedir. Bu çalışmada esas olarak *ka'lı soru sözcüklerinden kaçan sözcüğünün Eski Anadolu Türkçesindeki kullanım özellikleri genel olarak belirtildikten sonra, bu sözcüğün Türkiye Türkçesi ve Balkan ağızlarındaki kullanımları üzerinde duruldu.

Eski Türkçe döneminden itibaren Türkçede *ka'dan türetilen soru sözcükleri ile *ne* ve *kim* sözcüklerinin temelde soru olmak üzere farklı seviyelerle kullanılabilmesi Türkçenin tarihî gelişiminde gözlenmektedir. 13. yüzyıl öncesi Türkçesinde soru kavramıyla ilgili yapılan bir çalışmada kullanılan bazı *ka'lı soru sözcüklerinin *kaç*, *kaçan*, *kaçar* / *kaçur*, *kalı*, *kaltı*, *kanı*, *kanç* / *kança*, *kançuk*, *kanda* / *kanta*, *kandın* / *kandan*, *kanga*, *kantaran* / *kantıran*, *kayu*, *kayda* / *kayuda*, *kayu*, *kayudın*, *kayun* / *kayunu*, *kayusı* olduğu ifade edilir (Çetin, 2008: 49).

Tarama Sözlüğü verilerine göre Eski Anadolu Türkçesinde *ka'lı soru sözcükleri: *kaç*, *kaçan*, *haçan*, *kaçansa*, *kanca*, *kancalığın*, *kancarı*, *kancaru*, *kaçaru*, *kancasa*, *kanda*, *handa*, *kandadugı*, *kandagı*, *kandaki*, *kandalığı*, *kandan*, *kandasa*, *handasa*, *kangı*, *kankı*, *kanı*, *kaniya*, *kansı*'dir (YTS, 2009). Bu çalışmanın asıl konusunu oluşturan kaçan sözcüğünün Tarama Sözlüğü verilerine göre hem kaçan hem de haçan biçimleriyle Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanıldığı görülmektedir (YTS, 2009: 133). Tarama Sözlüğü'nde sözcüğe verilen anlamlar: *Ne zaman*, *ne zaman ki*, *her ne zaman*, *vaktaki*, *nasıl*, *ne suretle*'dir (YTS, 2009: 133). Eski Anadolu Türkçesi dönemine ilişkin yapılan diğer çalışmalarda kaçan, kaçan ki ve kaçan kim yapıları zaman zarfı veya cümle bağı edatı olarak değerlendirilmiştir, bu yapıların bağlamında bulunduğu cümleyi çoğunlukla *-IncA* anlamıyla zarfla belirtildiği belirtilmiştir (Özkan, 2009: 125,129; Akalın, 1995; 1998; 2000; Tiken, 2004: 81).

Bugün Türkiye Türkçesine soru sözcükleri açısından bakıldığında tarihî dönemlerde *kanı*, *kangı* eklinde geçen sözcüklerin sözcük bağıntı k->h- de i imine u ramı *hani*, *hangi* sözcükleri ile kaç ve kaç'tan türetilen *kaçıncı*, *kaç*, *kaçar*, *kaçta*, *kaçlı*, *kaçlık* sözcüklerinin kullanıldığı görülmektedir (Gülensoy, 2007: 714). Bunun dışında Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde *ka'ya dayanan soru sözcüklerine rastlanmamaktadır. Türkiye Türkçesinde *ka'lı *hani*, *hangi* ve kaç sözcüklerine, bugün Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde kullanılmasa da Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kaçan sözcüğünü de eklemek gerekir. Eski Anadolu Türkçesinde daha çok cümle bağı edatı i levile karışık olarak bu sözcüğün acaba Eski Anadolu Türkçesinden günümüz Türkçesine yansımaları nasıldır? Kaçan sözcüğünün günümüz Türkçesine yansımaları Türkiye Türkçesi ve Balkan ağızlarında ve diğer çeşitli Türk lehçelerinde izlemek mümkündür.

Derleme Yerleri	kaçan	haçan	haçen	açan
Adana	+	+		
Adıyaman				
Afyon				
A r ı				
Amasya				
Ankara				
Antalya				
Artvin		+		
Aydın				
Bahkesir		+		
Bingöl				
Bitlis				
Bolu		+		
Burdur				
Bursa				+
Çanakkale	+			
Çankırı		+		
Çorum		+		
Denizli				
Diyarbakır				
Edirne		+		
Elazı				
Erzincan				
Erzurum		+		
Eski ehir			+	+
Gaziantep				
Giresun		+		
Gümü hane		+		
Hatay				
Isparta		+		
çel		+		
stanbul		+		
zmir		+		

Derleme Yerleri	kaçan	haçan	haçen	açan
Kars		+		
Kastamonu		+		
Kayseri				
Kırkklareli				+
Kır ehir				
Kocaeli		+		
Konya		+		
Kütahya				
Malatya				
Manisa				
Mara				
Mardin				
Mu la		+		
Mu				
Nev ehir				
Ni de		+		
Ordu		+		
Rize		+		+
Sakarya				
Samsun		+		
Siirt				
Sinop				
Sivas				
Tekirda				
Trabzon		+		+
Tokat		+		
Tunceli				
Urfa				
U ak				
Van				
Yozgat				
Zonguldak				
Kıbrıs		+		

Derleme Sözlü ü’nden elde edilen verilere göre sözcü ün *kaçan* biçimi Çanakkale’den, hem *kaçan* hem de *haçan* biçimi Adana’dan, ikinci hecedeki ünlüsünün incelmi ekli *haçen* biçimi ise yalnızca Eski ehir’den derlenmiştir. Bunun dışında sözcük Derleme Sözlü ü’nde daha çok *haçan* biçimiyle yer almıştır. Sözcü ün ba ta h- dümesiyle oluşan *açan* biçiminin derlendiği yerler ise; Bursa, Eski ehir, Kırklareli, Rize, Trabzon ve Tokat’tır. Bu tablodan sözcü ün Türkiye Türkçesi ağızlarında yaygın kullanılan biçiminin *haçan* olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu ağızlarında sıkça rastlanılan sözcük ba k- > - de i ikli i açısından bakıldığında Derleme Sözlü ü’nde *kaçan*’ın *açan* biçimiyle yer almadığı görülmektedir, ancak Mersin A zı Sözlü ü’nde sözcü ün *haçan* yanında, *açan* biçiminde de yer aldığı görülmektedir (Tor, 2004: 154).

3. “kaçan” SÖZCÜ ÜNÜN BALKAN AĞIZLARINDA KULLANIMI

Kaçan sözcü ünün Balkan ağızlarındaki kullanımına gelince, Janos Eckmann sözcü ü *açan* biçimiyle balama edatı olarak derlendirmiş, ‘*kaçan, ne zaman*’ anlamını vermiş, ‘*açan ge ti, oni gördüm*’ örneğine yer vermiştir (1988; 204).

Örneklerle Deliorman Türk A zı Sözlü ü’nde *kaçan* sözcü ünün *açan* ve *haçan* biçimlerinde yer aldığı görülmektedir. Bu sözlü e göre *açan* ve *haçan* sözlerine verilen anlamlar ve örnekler u ekildedir:

açan ba . 1. Haçan, mademki. “*Ee, açan i leycen, gel, dedi. Te çe me, te ipler*” 2. zf. Ne tez, ne çabuk. “*Dün gittin, açan geldin! Raabet etmedilee mi?*” (Cebeci, 2010: 48).

haçan zf. Madem, mademki. “*Haçan istemeeri, zoolan yidimee çalı ma.*” (Cebeci, 2010: 129).

Hamdi Hasan (1997)’ın Makedonya ve Kosova Türklerinin kullandığı atasözü ve deyimleri topladığı çalışmasında ise *kaçan* sözüne *haçın* ve *açın* biçimlerinde rastlanmaktadır. Makedonya ve Kosova Türklerinin kullandığı bu atasözü ve deyimlerde sözcü ün kullanımına daha yakından bakıldığında ağızdaki kullanım özellikleri görülmektedir:

1. *Ne zaman* anlamıyla kullanımı:

Bilse insan haçın ülecek, gendi yapar mezarını (1997, 34). / “nsan ne zaman ölece ini bilse mezarını kendisi yapar.”

Allah bildirmemi insana haçın ülecek. (1997, 96). / “Allah insana ne zaman ölece ini bildirmemi .”

Kesmemi idim gübegini, bilim haçın dogmi tir (1997, 151). / “Göbe ini kesmedi im için ne zaman do du unu da bilmem.”

2. *-InçA , -dI I zaman* anlamıyla kullanımı:

Açın alır fenalıklar aç kapilari (1997, 89). / “Fenalık gelince / ortalığı sarınca kapıları aç.”

Açın konu ur bal akar agzından (1997, 90). / “Konu unca / konu tu u zaman a zından bal akar.”

Di i evlât açın dogar, hem evin saçakları aglar (1997, 128). / “Kız çocu u do unca evin saçakları bile a lar.”

3. *art, -dI I takdirde* anlamıyla kullanımı:

Allah’tan haçın gelir yok ne yapasın (1997, 98). / “Sıkıntı / dert Allah’tan gelirse / geldi i takdirde yapacak bir ey yoktur.”

Haçın dildir zanatın bir i hiç ba lama (1997, 139). / “Bir i zanaatın de ilse hiç ba lama.”

4.Sözcü ün ikileme olarak kullanımı:

A a ıdaki örneklerde *haçın* sözcü ü ikileme olarak kullanılmı tır. Bu kullanımlarda ikilemenin cümleye kattı ı anlamlar, *her ne zaman olursa olsun, zamanı gelince, er geç, mutlaka, kesinlikle* ekinde ifade edilebilir:

Gizli ey haçın haçın çıkar meydana (1997, 52). / “Gizli ey her ne zaman olursa olsun meydana çıkar.”

Haçın haçın doğruluk çıkar (1997, 53). / “Do ruluk / do rular zamanı gelince ortaya çıkar.”

Haram haçın haçın çıkar (1997, 54). / “Haram er geç ortaya çıkar.”

SONUÇ VE DE ERLEND RME

Gerek Derleme Sözlü ü gerekse Balkan a zı çalı malarındaki veriler do rultusunda her iki a ız bölgesinde de *kaçan* ve fonetik olarak farklıla mı biçimlerinin tıpkı Eski Anadolu Türkçesinde oldu u gibi cümle ba ı edatı olarak kullanımı mevcuttur.

Kaçan sözü Eski Anadolu Türkçesinden farklı olarak Türkiye Türkçesi ve Balkan a ızlarında zarf olarak *ne çabuk, ne tez* anlamını da kazanmı tır. Aslında bu kullanımda da sözcü ün bütünüyle zaman kavramından uzakla madı mı belirtmek gerekir, çünkü bu kullanımlarda eylemin kısa bir zaman dilimi içinde gerçekleşmesi söz konusudur, bu kullanımlarda sürenin kısalı ına bir de a kınlık ifadesini eklemek gerekir: “*Ne kaçan geldin.*” gibi bir cümlede eylemin hem kısa bir sürede gerçekleşti i hem de bu durumun konu an tarafından a kınlıkla kar ılandı ı anlaşılr.

Sözcük ba ındaki *h-* ünsüzünün dü tü ü kullanımlara her iki a ız bölgesinde de rastlanmaktadır. Sözcük ba ındaki *h*’nin dü mesi, Balkan a ızları için alı ılmamı bir durum de ildir. Sözcü ün *haçan* ve *açan* biçimindeki kullanımları hem Türkiye Türkçesi hem de Balkan a ızlarında mevcuttur. Sözcü ün *kaçan, gaçan* ve *haçen* biçimlerine yalnızca Türkiye Türkçesi a ızlarında rastlanırken, *açın* ve *haçın* biçimlerinin Balkan a ızlarına özgü kullanımlar oldu u görülmektedir.

Balkan a ızlarında sözcük *haçın haçın* ekinde ikilemeli olarak da kullanılmı tır, ancak sözcü ün Türkiye Türkçesi a ızlarında böyle bir kullanımı yer almamı tır.

Ça da Türk lehçelerinin ço unda sözcükteki ön seste *k*’nın korundu u görülmektedir, ancak Türkiye Türkçesi a ızlarında sözcü ün daha çok *h*’li ekli tercih edilmi tir. Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde sözcü ün *haçan* biçimiyle yer alması, O uz grubu Türk lehçelerinde sözcü ün *h*’li ekinin tercih edildi ini göstermektedir. Türkiye Türkçesi a ızlarındaki bu sözcük, Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde yer alması olsaydı O uz grubu Türk lehçelerindeki tercihler do rultusunda *h*’li biçimiyle yer alırdı muhtemelen.

Türkçenin tarihî dönemlerinde kullanılan soru sözcüklerinden biri olan *kaçan* sözcü üne bugün Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde rastlanmamaktadır. Ancak, Eski Anadolu Türkçesinde yaygın olarak kullanılan bu sözcü ün a ızlardaki kullanımı Eski Anadolu Türkçesi ile Türkiye Türkçesi ve Balkan a ızları arasında söz varlı ı açısından süregelen ba ı göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca bugün *kaçan* sözcü ünün ça da Türk lehçelerindeki kullanımı da Türkiye Türkçesi a ızları ile ça da Türk lehçeleri arasındaki paralellikleri ortaya koyması ve Türkiye

Türkçesi ile ça da Türk lehçelerinin söz varlığı açısından karışılabilirliği çalışmalarıyla ölçünlü dil yanında Türkiye Türkçesi ağzlarının da önemli bir alan olduğunu göstermesi bakımından dikkate değer bir durumdur.

KAYNAKLAR

- AKALIN, İsmail Halûk, “Eski Anadolu Türkçesinde Cümle Başı Edatlarıyla Kurulmuş Cümleler”, **Türk Dili**, Türk Dil Kurumu Yayınları, S: 518, Ankara 1995, s. 156-163.
- _____, “Dede Korkut Kitabında Geçen Bir Cümle Tipi Üzerine”, **TDAY-Belleten-1998-1**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- _____, “Eski Anadolu Türkçesinde çün, çünkü, çünkü Cümle Başı Edatlarıyla Kurulmuş Cümleleri”, **4. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı, 25-29 Eylül 2000**, TDK, Çeşme-İzmir 2000.
- ARIKO LU, Ekrem, Klara KUULAR, **Tuva Türkçesi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 822, Ankara 2003.
- BURAN, Ahmet, Ercan ALKAYA, **Ça da Türk Lehçeleri**, Akça Yayınları: 377, Ankara 2007.
- CEBECİ, İsmail, **Örneklerle Deliorman Türk Ağzı Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 1012, Ankara 2010.
- ÇETİN, Engin, **On Üçüncü Yüzyıl Öncesinde Soru**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Adana 2008.
- DS: **Derleme Sözlüğü I, VII, VIII**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993.
- ECKMANN, Janos, “Dinler (Makedonya) Türk Ağzı”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllık Belleten-1960**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988, ss.189-204.
- GÜLENSOY, Tuncer, “Türkçe *ka sözcüğü üzerine”, **IV. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I 24-29 Eylül 2000**, 1. Cilt, Ankara 2007.
- HAMDİ HASAN, **Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 685, Ankara 1997.
- HTS: **Hakasça-Türkçe Sözlük**, Haz: E. Gürsoy-Naskali, V. Butanayev, A. Şahin, E. Şahin, L. Şahin, A. Koç, Türk Dil Kurumu Yayınları: 917, Ankara 2007.
- ÖZKAN, Mustafa, **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, Filiz Kitabevi, İstanbul 2009.
- TAVKUL, Ufuk, **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 770, Ankara 2000.
- TOKEN, Kamil, **Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf-fiiller**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 837, Ankara 2004.
- TOR, Gülseren, **Mersin Ağzı Sözlüğü**, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 38, İstanbul 2004.
- YTS: **Yeni Tarama Sözlüğü**, Düzenleyen: Cem Dilçin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.